

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.1>

ГЕЄЦЬ І.В., ГОРОДЕЦЬКА І.А.

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО В РИМСЬКОМУ ПРАВІ:
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC AND PRIVATE IN ROMAN LAW:
AN AXIOLOGICAL DIMENSION**

Проблема розмежування публічного та приватного права виходить за рамки суто правових досліджень і найтіснішим чином пов'язана з найважливішою філософсько-етичною та соціально-правовою проблемою взаємовідносин особи та держави, яка в принципі не може бути розв'язана поза аксіологічним методом, поза дослідженням системи римських цінностей та ієрархічного співвідношення суспільних та індивідуальних цінностей.

Культура римсько-античної епохи висувала свої цінності, ідеали, цілі, властиві тільки цьому суспільству. Для осмислення проблеми дуалізму римського права необхідний дещо інший, ніж сформований у науці, концептуальний вибір основного підходу до розуміння римського права, яке являло собою зразок синкретичної єдності права та моралі, що створювало загалом всеосяжну систему нормативного контролю, яка забезпечує розвиток суспільства на основі системи римських цінностей.

Ціннісні основи римсько-античної епохи, сформовані під впливом філософії стоїцизму, релігійних вказівок, ідеологічних та виховних установок, які зумовили систему жорсткого регулювання всіх сторін суспільного життя римлян та знайшли своє відображення у вихідних положеннях права. Сам термін *jus* (право) для римлян означав, перш за все, обов'язковість, що спирається на підпорядкування силі влади.

Відповідно до ієрархії римських цінностей приватні інтереси у своєму правовому здійсненні були обумовлені інтересами цілого, втілюючи ту систему залежності, коли благо громадянина визначалося благом держави.

Виділення в римському праві публічно-правової та приватно-правової сфери було обумовлено практичною потребою і мало значення в процесуальному аспекті. Суб'єктом і приватної, і публічної сфери права був римський громадянин, а відмінність полягала лише тому, що приватно-правова сфера мала виняткове відношення до окремого індивіда, тоді як у публічно-правовій брав участь кожен. Публічна та приватна сфери – не ізольовані та автономні розділи римського права, а взаємопов'язані правові системи, призначення яких полягало в охороні «загального блага».

Ключові слова: публічне право, приватне право, дихотомія права, дуалізм права, аксіологічний підхід, цінність.

© ГЕЄЦЬ І.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри політології, права та філософії (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

© ГОРОДЕЦЬКА І.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політології, права та філософії (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

The problem of distinguishing between public and private law goes beyond the scope of purely legal studies and is most closely related to the most important philosophical-ethical and social-legal problem of the relationship between the individual and the state, which in principle cannot be solved outside the axiological method, outside the study of the system of Roman values and the hierarchical relationship of social and individual values.

The culture of the Roman-antique era put forth its values, ideals, and goals that are peculiar only to this society. In order to understand the problem of the dualism of Roman law, a conceptual choice of a basic approach to the understanding of Roman law, which was a model of the syncretic unity of law and morality, which created a generally comprehensive system of regulatory control, which ensures the development of society on the basis of the system of Roman values

The value bases of the Roman-antique era, formed under the influence of the philosophy of Stoicism, religious instructions, ideological and educational attitudes, which determined the system of strict regulation of all aspects of social life of the Romans and were reflected in the initial provisions of the law. The very term *jus* (right) for the Romans meant, first of all, an obligation based on submission to the power of authority.

According to the hierarchy of Roman values, private interests in their legal implementation were determined by the interests of the whole, embodying the system of dependence, when the good of the citizen was determined by the good of the state.

The separation of the public-law and private-law spheres in Roman law was due to a practical need and had little significance in the procedural aspect. The subject of both the private and public spheres of law was the Roman citizen, and the difference was only that the private sphere had an exclusive relation to the individual, while everyone participated in the public sphere. The public and private spheres are not isolated and autonomous sections of Roman law, but interconnected legal systems, the purpose of which was to protect the "common good".

Key words: *public law, private law, legal dichotomy, legal dualism, axiological approach, value.*

Вступ. Питання про співвідношення публічного та приватного права має глибоке філософське коріння і стосується не тільки систематизації галузей права, а й вирішення питання про співвідношення особи та держави, свободи та відповідальності, і органічно пов'язане з питанням про значення держави та права в житті суспільства та політичної системи, з уявленням про сутність права взагалі. У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці досі дискусійними є питання щодо критеріїв поділу права на публічне та приватне, що бере початок у римському праві. Тому цікаво знову звернутися *ad fontem* («до джерела») та спробувати визначити, яке значення надавалося дуалізму права римською юриспруденцією. Слід зазначити, що саме з питання про співвідношення особи та держави, співвідношення публічної та приватної сфери права та організації життя давньоримського суспільства в цілому, в історико-правовій літературі існують різноманітні, навіть протилежні думки. Все це дозволяє говорити про актуальність обраної теми дослідження.

Проблема розмежування римського права на публічне та приватне привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників уже впродовж багатьох років. Питання публічного та приватного римського права були об'єктом вивчення у працях таких відомих вчених XIX – першої половини XX століття, як Г.Єллінек, Р. фон Ієрінг, Д.Мейєр, Л.Петражицький, К.Ф. фон Савінії та ін. Неабиякий інтерес у цій сфері викликають також роботи сучасних правознавців, зокрема, О.Беляневич, В.Андріюк, С.Погребняк, О.Шев'як, О.Гончарук, О.Банчук, А.Довгерт, О.Клименко, М.Козюбра, А.Колодій, М.Серебро, А.Фальковський та ін.

Постановка завдання. Основною метою нашого дослідження є аналіз та теоретичне висвітлення проблеми дуалізму римського права, співвідношення публічного та приватного у римському праві.

Результати дослідження. Поза жодними сумнівами, центральне місце серед загальнотеоретичних проблем займає питання про критерії поділу права на публічне і приватне. Як зазначає Погребняк С.П., однією з важливих обставин, яка сприяє різноманіттю поглядів на співвідношення публічного і приватного права, є той факт, що кордон між приватним і публічним правом не виглядає як різка демаркаційна лінія: певні правові інститути відчують на собі одночасний

вплив і публічного, і приватного права, вони ніби сплетені з елементів публічного і приватного права [1, с. 7].

Як відомо, вперше поділ права на публічне (*jus publicum*) та приватне (*jus privatum*) було проведено саме в римському праві. Так, відомий давньоримський юрист Ульпіан ще в III ст. н.е. вважав, що «вивчення права розпадається на дві частини: публічне і приватне (право). Публічне право, яке (належить) до становища римської держави, приватне, яке (належить) до користі окремих осіб» [2, с. 6]. Тобто, в основу поділу права на приватне і публічне Ульпіан поклав такий критерій, як характер інтересів: норми приватного права захищають інтереси приватних осіб, а публічного – інтереси держави. Але у юридичній науці досі немає єдності думок щодо критерію поділу римського права на публічне та приватне та значення, яке надавалося дуалізму права самою римською юриспруденцією. На нашу думку, категорія «інтерес» як критерій поділу права на публічне та приватне лежить у площині сучасної парадигми буття та непридатна до конкретно історичних реалій римської доби. Римське право періоду виділення в ньому публічної та приватної сфери, яке відноситься до часу ранньої республіки, не могло базуватися на протиставленні приватного та суспільного інтересів.

Вважаємо, що для осмислення проблеми дуалізму римського права необхідний дещо інший, ніж сформований у науці, концептуальний вибір основного підходу до розуміння римського права, яке являло собою зразок синкретичної єдності права та моралі, що створювало загалом всеосяжну систему нормативного контролю, яка забезпечувала розвиток суспільства на основі системи римських цінностей.

Проблема розмежування публічного та приватного права виходить за рамки суто правових досліджень і найтіснішим чином пов'язана з найважливішою філософсько-етичною та соціально-правовою проблемою взаємовідносин особи та держави, яка в принципі не може бути розв'язана поза аксіологічним методом, поза дослідженням системи римських цінностей та ієрархічного співвідношення суспільних та індивідуальних цінностей. Б.Дронів зазначає, приватне й публічне право слід розглядати як системні утворення, характерними рисами яких є суперечливість та взаємозалежність. Належне опанування проблематикою розмежування публічного й приватного права в сучасних умовах потребує використання аксіологічного та порівняльно-правового методів. Перший дозволяє виявити ціннісний вимір публічних та приватних інтересів, норм і правових відносин, другий сприяє формуванню об'єктивної картини стану і тенденцій розвитку сучасного європейського права [3, с. 64].

Категорія цінності є центральною для аксіологічного підходу. Так, Фальковський А.О. зазначає, що при всій багатоманітності підходів до розуміння цінностей можна виділити два основних напрямки: по-перше, універсалізм, до якого можна віднести аксіологічний трансценденталізм, різноманітні напрямки релігійної філософії, персоналізм, своєрідною складовою трансцендентальної традиції розуміння цінностей є комунікативна концепція цінностей; по-друге, релятивізм, особливо в вигляді культурно-історичного релятивізму та соціологічного напрямку [4, с. 12]. У свою чергу Серебро М.В. зазначає, що ще в епоху Античності філософів цікавила проблема цінностей, проте в той період вона ототожнювалася з буттям, а ціннісні характеристики включались до його поняття. У середньовіччі, наприклад, цінності набували релігійного характеру та пов'язувались з ідеальною божественною сутністю [5, с. 51].

Зауважимо, що римське право являє собою суто національний феномен, воно виникло і розвинулося на власній політичній, філософсько-релігійній та культурно-етичній основі. Культура римсько-античної епохи висувала свої цінності та ідеали, властиві тільки цьому суспільству, підходити до яких за мірками сучасної ціннісної орієнтації, напевно, не слід. Домінуючою в римській суспільній свідомості була ідея про особливу «богообраність» Римської держави, її всесвітньо-історичної місії. Існування та благополуччя держави з її соціально-правовою структурою було найвищою цінністю для всіх її членів та єдиною ціннісною установкою всієї римсько-античної епохи, що визначила орієнтири розвитку римського права і склала його ідейно-змістовний центр.

Ціннісні основи римсько-античної епохи, сформовані під впливом філософії стоїцизму, релігійних вказівок, ідеологічних та виховних установок, які зумовили систему жорсткого регулювання всіх сторін суспільного життя римлян, знайшли своє відображення у вихідних положеннях права. Сам термін *jus* (право) для римлян означав, перш за все, обов'язковість, що спирається на підпорядкування силі влади.

Римське праворозуміння не відкидало свободи дій – але в якості вільного вибору саме тієї лінії поведінки, яка наказувалася, тому що римляни були впевнені, що для стійкості держави

необхідне не рабське підпорядкування, а добровільне жертвування. Слід зазначити, що не тільки на перших етапах свого формування, а й увесь період римського права юридичні норми виступали в єдності з релігійними та етичними нормативними положеннями, які пізніше були посилені філософськими вченнями.

Римське право - *jus*, що відображало стоїчний ідеал обов'язку, разом з релігійно-етичними поглядами, покладеними в його основу, являло собою єдність етико-правових установлень та норм, освячених авторитетом божества та суспільства та спрямованих на виконання громадянським обов'язків перед суспільством.

Тому поняття публічного інтересу мало у римському праві конституційно-нормативний характер. Оскільки публічні інтереси були для римлян загальними інтересами, то кожен громадянин був уповноважений охороняти їх та перешкоджати їхньому порушенню. Саме це, слідуючи за Р.Іерінгом, робить зрозумілим такий специфічний інститут римського права як захист публічних інтересів приватно-правовими засобами [6, с. 35]. Так, в механізмі *actiones populares* [7, с. 27] знайшла своє вираження ідея, що не держава (у сучасному розумінні), а громадяни є суб'єктами публічних прав.

З приводу концепції римського публічного та приватного права як систем юридичної централізації-децентралізації відзначимо, що вона має під собою реальні підстави, однак, вважаємо, даний критерій застосовується тільки до раннього періоду римського права. Однак і щодо цього періоду не можна говорити про повне застосування у приватному праві методу автономії, що дозволяє учасникам суспільних відносин самостійно встановлювати взаємні права та обов'язки. Досить згадати обмеження заповідальної свободи, що існували ще в найдавнішому цивільному праві. Згодом імперативний метод правового регулювання став широко застосовуватися в особистих, сімейних, майнових та спадкових відносинах.

Також однією з суто теоретичних проблем є термінологічне відображення співвідношення публічного та приватного права. Акценти більше на статичному аспекті цього співвідношення зумовили існування в юридичній літературі таких термінів як «дихотомія права» [8] та «дуалізм права» [9]. Щоправда, при використанні вказаних термінів дослідниками зовсім не відкидається взаємодія (динамічний аспект) публічного та приватного права [2, с.7]. Так, дихотомія найбільш узагальнено визначається як поділ цілого на дві частини, а в логіці це зводиться до поділу за ознакою суперечності. У строгому розумінні двочленний поділ права на публічне і приватне не має всіх ознак дихотомії, оскільки публічне та приватне право як підсистеми права не перебувають в строгому протиставленні і не розглядаються як протилежні його частини, а як взаємопов'язані, взаємодіючі складові єдиного цілого. Дуалізм же розглядається як філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості, бінарності) субстанцій, або першоначал світу (духа і матерії); рівнів пізнання (наприклад, трансцендентального та емпіричного), морально-етичних начал (добра і зла). Причому, така подвійність мислиться як діалектична єдність та боротьба протилежностей, що значною мірою більше характерне знову ж таки для публічного та приватного інтересів, а не підсистем права, які опосередковують їх втілення [2, с. 7–8]. Разом з тим, вищесказане не слід розглядати як перешкоду для використання термінів «дихотомія права» та «дуалізм права» для позначення окремих аспектів, факторів, критеріїв, елементів співвідношення публічного та приватного права.

Категорії *jus privatum* та *jus publicum* мали у римському праві значення у процесуальному аспекті: приватноправові відносини захищалися у порядку цивільного судочинства, публічно-правові відносини охоронялися у кримінальному чи адміністративному порядку. Можливо, що помилковому розумінню питання дуалізму римського права, крім розбіжності «ціннісних координат» різних історичних епох, сприяє і відмінність методів античного та сучасного мислення. Диференціюючому типу сучасного мислення протистоїть античне системоутворююче, «інтегральне» мислення. Тому цілісність первинна, а частини, деталі формуються, виходячи з цілого. Не випадково сам Ульпіан вказував на неможливість «чистого» виділення з права його різних складових «частин». Зокрема, він зазначав, що цивільне право не відокремлюється повністю від природного права чи права народів [10, с. 119].

Розглядаючи приватне та публічне римське право, слід виходити з того, що вони співвідносяться не як рівноцінні та рівнозначні частини, а як частина та ціле, оскільки поняття «частини права» неминуче асоціюється з уявленням про їх зовнішнє, механічне відокремлення, тоді як йдеться, швидше, про різні взаємопов'язані аспекти і характеристики права, єдиного цілого по суті. Відповідно до ієрархії римських цінностей приватні інтереси у своєму правовому здійсненні були обумовлені інтересами цілого, втілюючи ту систему залежності, коли благо громадянина

визначалося благом держави. Не приватне право було сферою розвитку індивіда, а публічне, бо лише у суспільних справах, у своїй причетності до історії свого «великого міста» громадянин – повноправний суб'єкт римського права – розвивав себе як вільну особистість, на яку покладалася вся відповідальність за долю Риму.

Висновки. Слід констатувати, що виділення в римському праві публічно-правової та приватно-правової сфери було обумовлено практичною потребою і мало значення в процесуальному аспекті. Суб'єктом і приватної, і публічної сфери права був римський громадянин, а відмінність полягала лише тому, що приватно-правова сфера мала виняткове відношення до окремого індивіда, тоді як у публічно-правовій брав участь кожен. Публічна та приватна сфери – не ізольовані та автономні розділи римського права, а взаємопов'язані правові системи, призначення яких полягало в охороні «загального блага».

Список використаних джерел:

1. Андріюк В. В. Співвідношення публічного та приватного права: динамічний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : збірник наукових статей. Юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2015. Вип. 39. С. 3–14.
2. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків. 2006. Вип. 12. С. 3–17.
3. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 17 с.
4. Серебро М. В. Сутність та перспективи використання аксіологічного підходу в державознавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(1). С. 50–52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11(1)_17) (дата звернення: 26.10.2024).
5. Малишев Б. Вчення Рудольфа фон Ієрінга про мету в праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 82. С. 33–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_82_13 (дата звернення: 26.10.2024).
6. Базов Є. Доктрина action popularis у міжнародному судовому процесі: генезисний і ціннісний вимір. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 1. С. 26–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2020_1_4 (дата звернення: 27.10.2024).
7. Шев'як О. В. Проблема дихотомії приватного і публічного права в сучасній юриспруденції: теоретико-методологічні аспекти. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 81–88.
8. Майданік Р. Право України: дуалізм і система. *Приватне право* : науковий журнал: додаток до юридичного журналу «Право України». Київ. 2013. № 1. С. 26–41.
9. Яковюк І.В., Житинський О.В. До питання про трансформацію jus gentium у міжнародне право. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Том. 31(70). № 5. С. 118–122.
10. Дронів Б.М. Розвиток методології дослідження приватного і публічного права. *Форум права*. 2016. № 3. С. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_13 (дата звернення: 28.10.2024).